

XALQ OG'ZAKI IJODI VA A. NAVOIYNING DOSTONLARI VOSITASIDA O'QUVCHILARDA AKSILOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI

Achilova Hadiyabonu Mansurovna

Buxoro shahar 4-son IDUMning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Osiyo Xalqaro Universitetining pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti.

99897- 081-77-72

Annotatsiya: *Mazkur maqola Xalq og'zaki ijodi, Alisher Navoiy va Boburning go'zal xulq- odobi Qur'oni karim va Hadis kitoblaridan namunalar keltirish orqali yuksak komillik martabalari haqida yoritib berilgan. Alisher Navoiyning "Arbain" "(Qirq hadis")kitobi ham asos qilib olingan. Bu ikki siymoning kelajak avlod uchun, aksiologik ongni shakllantirishning pedagogik tizimi, ma'naviy-tarbiyaviy axloqiy qarashlari ifoda etilgan.*

Аннотация: *В данной статье народные творчество и при помощи примеров книг " Корана" и " Хадиса" раскрыто высокое совершенство великодушного воспитания аксиологическое сознательное педагогическое связи и поведения Алишера Навои и Бобура взята и книга А. Навои " Арбаин" Тут изображается высокие , духовно просветительские взгляды для будущего поколение двух великих людей.*

Abstract: *In this article, verbal creative people, Alisher Navoi and Babur's beautiful manners are highlighted by examples from the Holy Qur'on and the books of Hadith Alisher Navoi' book " Arbain " 40 Hafis was also used as a basis. The spiritual, educational and moral views of these two figures are expressed for the future generation.*

Kalit so'zlar: *"Arbain", " Nazm ul- javohir", vatanparvarlik, saxiylik, Hadis va Qur'oni karim, " Boburnoma", Xalq og'zaki ijodi.*

Ключевые слова: *"Арбаин", Назм ул -жавахир, патриотизм, щедрость, Коран, Хадис, " Бабурнама", устный народные творчество*

Key Words: *" Arbain", " Nazm ul- javohir", patriotism, generosity, Qur'on, Hafis, "Baburnama", verbal creative peopl*

ILOHIY HIKMATLAR TAJALLISI- XALQ OG'ZAKI IJODINING TERAN QARASHLARI ASOSI

Umumiy o'rta ta'lim maktablari dastur va darsliklarining tahlili shuni ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodi namunalari, ayniqsa, dostonlar asosida o'quvchilarning ma'naviy- axloqiy tarbiyasi rivojida katta muvaffiqiyatlarga erishish mumkin. Lekin bunday pedagog muammoni samarali hal etish uchun o'quv dastur talqinlarida, darsliklarda berilgan matnni o'zlashtirishga yo'naltiruvchi savol -topshiriqlarda ham bir dostonning badiiy- estetik va aksiologik tahlili bilan birga uning tarbiyaviy- didaktik ta'siriga ham alohida e'tibor qaratish lozim.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, Oliy ta'lim va maktabgacha va maktab ta'limida Xalq og'zaki ijodi alohida o'quv fani sifatida o'rganiladi. Buning uchun alohida dastur va darsliklar mavjud.

Dasturning namunaviy mavzular rejasida. "O'zbek xalq dostonlari", "Ularning o'ziga xos xususiyatlari", "Alpomish dostoni, uning o'zbek xalq milliy madaniyatidagi o'rni, obrazlar tahlili", "O'zbekistonda dostonchilik an'analari, dostonchilik maktablari, ularning xususiyatlari", shuningdek, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Muhammadqul Jonmurod o'g'li Po'lkan, Islom shoir Nazar o'g'li haqida ma'lumotlar o'rganish uchun tavsiya etilgan.

Mazkur dasturda ham "O'zbek xalq dostonlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari" mavzusiga to'rt soat ajratilgan. Dasturda "Alpomish" dostoni, uning o'zbek xalq milliy madaniyatidagi o'rni, g'oyaviy-badiiy ahamiyati mavzusiga uch soat ajratilgan. Unda mazkur dostonning shakllanish tarixi, asardagi yetakchi milliy g'oyalarning doston timsollarida o'ziga xos shaklda aks etishi, dostondagi ijobiy va salbiy obrazlar, doston kompozitsiyasi va badiiy vositalari haqida ma'lumot berish ko'zda tutilgan. Shuningdek "Alpomish" ning jahonshumul ahamiyati, bu dostonning variant va versiyalari haqida ma'lumot berishga alohida e'tibor qaratilgan. Darslikda dasturda nazarda tutilgan mana shu talqin to'la o'z aksini topgan, deyish mumkin.

8- sinfda "Kuntug'mish" dostonini o'rganishga to'rt soat vaqt ajratilgan. Unda, avvalo, dostonning milliy aksiologik psixologiyasini shakllantirishdagi o'rni, xalq epik dostonlarining turlari, badiiy -estetik xususiyatlari, turkiy dostonlarning dunyo dostonchiligidatutgan mavqeini yoritib berish nazarda tutilgan. "Kuntug'mish" ishqiy qahramonlik dostonlarining go'zal namunasi ekanligi, dostonda baxshi mahoratining namoyon bo'lishi, asar syujetining sarguzashtlarga boyligi, ayni vaqtda, qahramonlar taqdirini belgilovchi hodisalarning maishiy turmushga yaqinligi alohida ta'kidlangan.

9-sinf "Adabiyot" darsligida "Xalq og'zaki ijodidan" rukni ostida "Alpomish" dostoni maxsus o'rganiladi. Dasturda ko'rsatilishicha, turkiy xalqlar madaniyati va ma'naviyati shakllanishida "Alpomish" dostonining o'rni, epik ko'laminig turkiy estetik tafakkur va turkona saltanatchilik bilan bevosita bog'liqligini yoritib berish nazarda tutilgan. Qomusiy epik asarning siyosiy saltanat va yuksak milliy madaniyatga ega xalqdagina bo'lishi mumkinligiga e'tibor qaratilgan. Bulardan tashqari, mavzuni o'rganish jarayonida dostondagi o'zbekning milliy ruhiyati va aksiologik qarashlari, urf-odatlar tasviri, mardlik, sadoqt, ezgulik, iymonga egalik fazilatlarining Alpomish, Qorajon, Oybarchin, Qaldirg'och obrazlari orqali ifodalanshi, shuningdek, asarning til xususiyatlariva unda qo'llanilgan tasvir unsurlari, dostonning bizgacha badiiy yuksak holda yetib kelishida Fozil Yo'ldosh o'g'lining xizmatlari alohida ekanligi uqtiriladi va shular asosida "Alpomish" dostoni haqida kengroq, atroflicha ma'lumotlar berishga erishiladi. Doston syujetining tarix bilan bog'liqligi, xalq estetik tafakkurining nihoyatda yuksakligi, va eng muhimi, asarda tasvirlangan turkona hayot tarzi, yurt va vatan birligi uchun kurashlar o'quvchida tiniq tasavvur paydo qiladi. Doston timsollaridagi xalqona mardlik, sadoqat, ezgulik va iymonga egalik kabi bir qator

insoniy fazilatlariga mehr uyg'otadi. O'quvchilar shular asosida ma'naviy-axloqiy va ma'rifiy jihatdan kamoltopib boradilar.

Xalq og'zaki ijodi dostonidagi aksiologik, ongni shakllantirishning. pedagogik vositalarini bevosita mumtoz adabiyot dostonlari zamirida ham, kuzatish mumkin. Zero, Alisher Navoiy "Xamsa" sining biribchi dostoni "Harat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi") falsafiy ta'limiy doston bo'lib, u 20 ta maqolatdan iborat. Dostonidagi maqolatlarda asosiy g'oyaviy chiziq:

Odami ersang demagil odami,
Aniki yo'q xalq g'amidin g'ami.

shiori ostidaxalq manfaatlarini himoya qilish, insonparvarlik va ma'rifatini ulug'lashdir. Dostonda mana shu asosiy mavzu atrofida o'z davri bilan bog'langan holda juda ko'p muammolar qo'yilib, ular tarbiyaviy jihatdan hal etiladi.

Navoiy kishilarni insofga, rostgo'ylikka va to'g'rilikka, vafo, sadoqatga, himmat va muruvvatga chaqiradi bu esa kelajak avlodni bevosita aksiologik ongining shakllanishida asosiy vosita hisoblanadi. Mana shu g'oyani tarbiyalash maqsadida bola tarbiyasi haqida alohida to'xtab, ota-onalarga va bolalarga qarata ta'limiy-tarbiyaviy mulohazalar yuritadi. Navoiy asarlari o'quvchilarada adolatparvarlik, odillik tushunchalarini ham uyg'otadi.

Navoiy o'z davrida ilm olishning naqadar qiyinligini, ilm va ilm ahlining xorligini tasvirlaydi. Kambag'al talaba och-nahor ilm olish yo'lida tortgan azob-uqubatlarini va ularga hech kim yordam qo'lini cho'zmaganligini tasvirlab, kambag'al talabalarga achinadi.

Adolat, saxovat, odob, kamtarlik, himmat, muruvvat, ilm, hunar, hayo, vafo va haqiqiy ishq- muhabbat kabi masalalar "Hayrat ul-abror" ning asosiy g'oyaviy masalalarini tashkil etadi.

Dostonning beshinchi maqolatida Navoiy saxiylik va baxillik haqida fikr yuritib, ta'magirlik, ochko'zlik bilan mol-dunyo yig'ib, o'z manfaatinigina ko'zlovchi xasis, baxil kishilarga qarshi, o'z halol mehnati bilan kun ko'ruvchi kambag'allarning ta'masiz hayotini, saxiylik va himmatini ulug'laydi. Bu mulohazalarni jonlantirish uchun Hotami Toyi afsonasidan bir hikoya keltirib, saxiylikda nom chiqargan afsonaviy Hotami Toyidan ham ko'ra, o'tin terib kun ko'ruvchi bir kambag'alning saxiylik va himmatdagi ustunligini tasvirlaydi. Birov bergan minnatli ganj - boylikdan ko'ra o'z mehnati bilan topgan halol, beminnat bir chaqa afzalligini tasdiqlab, kambag'al tilidan shunday deydi:

Bir diram olmoq chekibon dast ranj,
Yaxshiroq andinki, birov bersa ganj.
Sen dog'i chekkil bu tikan mehnatin,
Tortmag'il Hotami Toyi minnatin!..

"Hayrat-ul abror"ning oltinchi maqolatida Navoiy odob- tavozi va kamtarinlikni ulug'laydi. Shoir odobning asosiy belgisi kamtarlik deb biladi.

Shoir dostoning yana shu oltinchi maqolatida bolani qanday tarbiyalash uning ilm- hunar egallashi, ota-ona va katta - kichik bilan bo'ladigan munosabatda odob, hurmat saqlashi zarurligi haqida shunday fikr beradi.

Boshni fido ayla otoqoshig'a,
Jismni qil sadqa ono boshig'a
Kimki ulug'roq, anga xizmat kerak,
Ulki kichikroq, anga shafqat kerak

Navoiy " Xamsa" sining ikkinchi dostoni mashhur " Farhod va Shirin"dir."Farhod va Shirin"- chin muhabbat, mehnat va qahramonlik dostonidir. Mehnat va ijodkorlik, do'stlik va vafodorlik, mardlik va vatanparvarlik dostoning asosiy, g'oyaviy motivlaridir. Navoi yaratgan qahramonlar Xalq og'zaki ijodida yaratilgan doston qahramonlari singari barcha aksiologik vositalarni o'zida jamlagandir.Ular mehnatda ham, kurashda ham ulug' kishilardir. Farhod va Shirinlar zolim shoh Xisravga qarshi xalq va mamlakatni mardlarcha himoya qiladilar. Zolim Xisrav va uning o'g'li Shiruya dastidan vafot etgan Farhod va Shirinlar xalqning sevimli qahramonlari bo'lib, xalq bu qahramonlar nomini abadiylashtirdi. O'tmishda ota- bobolarimizning kurashi va istaklarini ifoda etgan" Farhod va Shirin" dostoni bizning sevimli dostonimiz bo'lib, Farhod va Shirindagi oliyjanob, xislatlar, yanada bizning vatanparvarligimizni, qahramonligimizni oshiradi. Navoi "Xamsa"sining to'rtinchi dostoni " Sabba'i sayyor"("Yetti sayora") bo'lib. Navoiy xalq og'zaki badiiy ijodiyotidan ijodiy ravishda keng foydalanadi. Dostondagi yetti hikoya Bahrom va Dilorom haqidagi hikoya orasiga kiritilgan. Dostondagi yetti hikoyada adolat, saxovat, muruvvat, sadoqatmardlik va aksiologik ong shakllari ilgari surilib, bir necha qahramonlar obrazi yaratilgan.

Navoiy " Xamsa" sining beshinchi dostoni " Saddi Iskandariy" ("Iskandar devori") dostonidir.Bu qahramonlik dostonida Alisher Navoiy adolatli shoh Iskandar obrazini yaratgan. Bu Iskandar tarixiy Iskandar Aleksandr Makedonskiy obrazi bo'lmasdan, balki ideal shoh obrazidir. Iskandar yer yuzi mamlakatlarida adolat va insof o'rnatadi. Navoiy Iskandarga o'xshash shohni orzu qilar edi. Shoh Iskandar yaratgan har bir tilsim, bugungi kun o'quvchi- yoshlariga yangi kreativ qarashlarning, yangicha interaktiv g'oyalarning shallanishida turtki bo'la oladi. Dostonda ilm ahamiyati, qahramonlik, vatanparvarlik kabi g'oyalar mahorat va badiiy ustalik bilan ilgari surilgan. Dostonda bir necha mustaqil syujetli hikoyalar ham berilgan. Bulardan birida Kaptar orqali vatanparvarlik g'oyasi ilgari suriladi.

Hadis islom olamida Qur'oni karimdan keyingi ikkinchimuqaddas g'oyaviy- ma'naviy, ijtimoiy-huquqiy manba hisoblanadi.Islom dunyosi xalqlari tarixi, madaniyati, falsafasi va adabiyotida hadislarning ta'siri benihoya kattadir.Ushbu manba musulmon dunyosi ilm ahli tomonidan chuqur o'rganilgan va bu bilan " muhaddislik" degan maxsus bir sohaga asos solingan . Hadislarda islom dini arkonlari, ya'ni farz, vojib, sunnat, halol, harom, makruh, kabilar xususida tushuncha berishdan tashqari, umuminsoniy fazilatlarni ulug'lash va targ'ib qilish, halollik,poklik, xayr- ehson, himmat, saxiylik, birodarlik va boshqa ko'pgina musulmonchilik axloqi

mezonlari, ya'ni axloq-odobga doir ko'rsatmalar ham talqin qilinadi. Hadis ilmi islom tarixidagi bir qator ahkomlarga aniqlik kiritishi, ularni mazmunan rivojlantirishi bilan ham ahamiyatlidir. Shundan bo'lsa kerak, zikri o'tgan musulmonchilikka e'tiqod qo'ygan xalqlarning madaniyati ravnaqida tayanch g'oyaviy-ma'naviy sarchashmalarning hayotbaxsh ta'siri yorqin nazarga tashlanadi.

Hadislarda ifodalangan hayotsevarlik, xalqparvarlik, adolatparvarlik islom dunyosi badiiy adabiyotiga qudratli ta'sir ko'rsatib keldi. Hadislarning ta'siri ostida umrboqiy asarlar dunyo yuzini ko'radi. Bunday badiiy yaratmalarning islomiy g'oyalar bilan yo'g'rilishi ularning g'oyaviy ta'sirchanligi va badiiy balog'atining hadi a'losiga yetkazilishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan, o'tgan ming yillar davomida ta'lif qilingan badiiy asarlarni o'sha tayanch sarchashmalarning hayotbaxsh ta'siri va ulardan olingan iqtiboslarsiz tasavvur qilib ham bo'lmaydi.

Islomiy manbalarning Alisher Navoiy ijodidagi o'rni haqida gapirib, navoiyshunos olim A. Hayitmetov, xususan, shunday yozadi: "Va nihoyat, Navoiy ijodining yana bir muhim manbai diniy va so'fiy adabiyotlardir... Ammo Navoiyning diniy adabiyotga munosabati, diniy adabiyotlar, xususan, Qur'on va hadislar shoir ijodining doimiy va muhim manbalari bo'lgani, o'z davri ijtimoiy siyosiy va madaniy-ma'naviy masalalarini ulug' shoir ko'p vaqt shu asarlariga suyanib hal etganligi shu paytgacha deyarli o'rganilmadi, hatto bundan ko'z yumib kelindi"

Hadislar islom Sharqi mumtoz adabiyotida axloqiy-ta'limiy mavzuning ma'naviy zaminlaridan biri sifatida keng qo'llanilib kelingan. Hadislar tarkibiga xalq og'zaki ijodidan ko'pgina hayotbaxsh tuyg'ular kirib qolganidek, bunday islomiy- ilohiy hikmatlar o'z navbatida xalq og'zaki ijodiga ham, yozma badiiy adabiyotga ham katta ta'sir ko'rsatib keldi.

Muhammad (s.a.v) dan "Kimki mening hadislarimdan 40 tasini yod bilsa, qiyomat kuni mening shafomatim ostida bo'ladi", - degan hadis yetib kelgan. Shu hadisga binoan musulmonlar hadislardan 40 tasini yodlab olishga va ularni atrofdagilarga yetkazishga intilganlar. Hadislar iymonli inson diligayaqin bo'lgani uchun ham arab, fors va turkiy tillardagi adabiyotlar ularni o'zining mag'z-mag'ziga singdirib oldi. Zotan, bir hadisda aytilganidek, "Mendan rivoyat qilingan birorta hadisni eshitganlaringizda, dillaringizga sig'adigan bo'lsa, demak, u mening aytgan hadisimdir. Ammo eshitgan hadislarigiz buning aksidek bo'lsa, demak, u mening aytgan hadisim emasdir". (Axloq-odobga oid hadis namunalari.-T:"Fan",1990.26-bet). Hadislarning bunday kafolatlanishi ularga asoslangan asarlarning g'oyaviyligi, badiiyat va xalqchilligini ta'minlaydi, albatta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Z.M. Bobur "Boburnoma".- O'qituvchi". Toshkent-2008.
2. Nuriddinov.M "Boburiylar sulolasi". "Fan ". Toshkent. 1994.

3. " Navoiyning ijod olami". " Fan". Toshkent. 2001.
4. R. J Vohidov. " Alisher Navoiy va ilohiyot" . Buxoro nashriyoti.1994.
5. A. Navoiy " Mukammal asarlar to'plami " . 20 tomlik. XV tom. " Fan" .Toshkent. 1999.
6. T. G'afurjonova . " Nazm ul- javohir"Navoiy va dabiy ta'sir masalalari . maqolalar to'plami. Fan. Toshkent. 1968.
- 7."Xamsa" dan parchalar. Fan. Toshkent. 1951.
8. Til va adabiyot ta'limi jurnali. 2010. 5-son.